

عزاداری ماه محرم در بَرزُک (کاشان)

عقیل مرادی بزرگی^۱

فاطمه عسلی^۲

شهر برزک در جنوب غربی شهرستان کاشان، در یک منطقه کوهستانی و در دامنه‌های کرکس و ۴۵ کیلومتری کاشان واقع شده است. محمداسماعیل هیئتی برزکی در کتاب خود به نقل از کتاب **تاریخ کاشان** می‌نویسد: از قریه قمصر مایل به سمت جنوب چهار فرسخ است به قریه برزک که سرحد کاشان است. با توجه به موقعیت جغرافیایی، تابستان‌هایی معتدل و به یاد ماندنی و زمستان‌هایی سرد و خشک دارد. درباره وجه تسمیه برزک باید گفت که «برز» یا به معنای زمین وسیع خالی یا از «برزه» به معنای سربالایی، یا از «برزه» به معنای کاریز و جویبار یا از لغت «بردزیه» به

۱ و ۲. آقای عقیل مرادی بزرگی و خانم فاطمه عسلی از فرهنگیان پرتلاش و خستگی ناپذیری هستند که از سال ۱۳۴۵ همکاری خود را با واحد فرهنگ مردم آغاز کردند و تاکنون با اراده‌ای مثال‌زدنی به ثبت و ضبط فرهنگ و آداب و رسوم زادگاه خود (برزک) کاشان همت گماشته‌اند. این زوج پرتلاش و با همت از فرهنگیارانی هستند که علاوه بر گردآوری فرهنگ مردم برزک، نوجوانان و جوانان آن خطه را جهت جمع‌آوری آداب و رسوم خود تشویق می‌نمایند. اکنون بسیاری از فرهنگیان همیشه همراه ما از جمله کسانی هستند که با ترغیب و همدلی و راهنمایی ایشان به جمع خانواده بزرگ و صمیمی فرهنگ‌یاری پیوسته‌اند. این مقاله توسط سرکار خانم شایسته بهرامی سامانی تنظیم شده است.

معنای کشاورز گرفته شده باشد. از مجموع لغات بالا می‌توان چنین استنباط کرد که علت نامگذاری این لغت برای برزک مسلماً به جهت این بود که برزک در ارتفاع و در بین کوهستان واقع شده است و کشاورزی هم در حد مقدور در آن انجام می‌شود. (هیئتی برزکی، ۱۳۸۳: ۱۵)

از جهت تقسیمات داخلی برزک به هفت محله تقسیم می‌شود البته این تقسیم مربوط به شروع آن از گردنه کوهی است که بعد از آن را اگر حساب کنیم تقسیمات داخلی برزک محسوب خواهد شد والا در اطراف برزک هم محل‌های مسکونی وجود دارد:

به ترتیب از پایین به بالا عبارتند از: ۱- سرگاول ۲- سردول ۳- در مسجد پاچنار ۴- در زیارت ۵- مصلا ۶- کارگاه ۷- باغستان (تمام چشمه‌ها و جوی‌هایی که در سایر محله‌ها روان بود، از باغستان سرچشمه می‌گرفت).

برزاق هفت محل دارای سرگول، دو سردل *barzâqe haft mahal dêrey sargoval do seredol*

برزک هفت محله دارد: یکی سرگاول، دو سردل

بر مسجد و بر زیاره ور پا بالا کوآتید *bar masjed va bar ziyâre var pâ bâlâ kuâtida*

در مسجد و در زیارت رو به بالا که می‌آیید

مصلا ای محله بی، دو محله بی بمند بی *mosallâ I mahalle bi do mahale bi*

bamande bi

مصلا هم یک محله دیگر است؛ دو محله دیگر باقی مانده است

باغستو اگه دوی بید حکمن کارگا راتید *bâqastu age doyi bida hokman kârgâ roâtida*

باغستان اگر می‌خواهید بیایید حتماً از کارگاه خواهید آمد. (جهانی، ۱۳۸۵: ۶)

مراسم عزاداری ماه محرم، بویژه دهه اول آن، در برزک کاشان مانند سایر مناطق ایران، جایگاه ویژه‌ای در فرهنگ مردم ایران دارد. به نحوی که در این ایام اغلب فعالیت‌ها و کارهای روزمره مردم، تغییراتی پیدا می‌کند و مراسم عزاداری و جمع شدن در مساجد و تکایا محور فعالیت‌ها و کانون توجه مردم قرار می‌گیرد. در ماه محرم هر

عزاداری ماه محرم در بَرزک (کاشان) ❖ ۱۲۱

محلّه برای خود یک دسته عزاداری دارد، در این دسته‌ها، هر روز یک نفر بانی می‌شود، هزینه برگزاری روضه را تقبل می‌نماید.

اوج عزاداری‌ها «شب عباس بن علی» (شب تاسوعا)، «شب قتل» (شب عاشورا) و

«روز قتل» (روز عاشورا) می‌باشد. برای انجام مراسم در این روزها مقدماتی لازم است که یک روز قبل از «شب عباس بن علی» به تدارک آنها می‌پردازند. در آن روز اهالی باغستان تمام چراغ‌های بادی را جمع می‌کنند، سپس از اول تا آخر باغستان همه چراغ‌ها را به ردیف به درخت‌ها و تیرها می‌بندند. در آخر باغستان یک حیات سبعت (داربست انگور) وجود دارد، تمام تاق داربست را نیز چراغ بادی آویزان می‌کنند.

تعدادی از اهالی برزک یک روز قبل از شب تاسوعا (شب عباس بن علی) نان نذری به نام «نان نذری عباسعلی» می‌پزند. اجداد این افراد از قدیم‌الایام این نذر را به عهده داشتند، اکنون نیز این نذر به صورت موروثی به فرزندان منتقل شده و اکنون فرزندان آنها این نان نذری را می‌پزند. از عزاداران در شب قتل به وسیله این نان پذیرایی می‌شود.

شب تاسوعا

در شب تاسوعا عزاداری از محله باغستان شروع و با پیوستن هر محله به محله دیگر ادامه می‌یابد و در پایان، همه محله‌ها در آخرین محله، سرگاول، به عزاداری می‌پردازند. ابتدای مراسم از محله باغستان است؛ تمام اهالی این محله در شب تاسوعا در حیاط سبغات جمع می‌شوند، ساعتی روضه می‌خوانند و عزاداری می‌کنند. سپس بزرگان محله به همه مردم اعلام می‌کنند که کسی به خانه‌اش نرود و برای ادامه مراسم حضور داشته باشند و بعد می‌گویند طبل و سنج بکوبند و علم را بردارند تا دسته عزاداری حرکت کند. طبال‌ها پیش می‌افتند و بر طبل‌هایشان می‌کوبند، پشت سر آنها سنج‌زن‌ها و بعد علم حرکت می‌کند، سپس بزرگان محله و پشت سر آنها دسته سینه‌زن‌ها و زنان نیز پشت سر آنها حرکت می‌کنند. دسته عزاداری به آخر محله باغستان که می‌رسد، بزرگان محله دستور می‌دهند که زنان به خانه‌هایشان برگردند. زنان نیز که تا آخر محله، دسته عزاداری را همراهی کرده‌اند به خانه‌های خود باز می‌گردند. دسته‌های عزاداری همین‌طور که به طرف محله کارگاه حرکت می‌کنند، بر سینه می‌زنند. در محله کارگاه نیز اهالی مجلس عزاداری ترتیب می‌دهند، وقتی دسته محله باغستان وارد مجلس آنها می‌شوند، بزرگان آنجا، بزرگان محله باغستان را بالای مجلس می‌نشانند و با چای و شیر از آنها پذیرایی می‌کنند. دسته محله باغستان هم در مجلس میزبان با شور و هیجان سینه می‌زنند و نوحه می‌خوانند.

پس از اتمام سینه‌زنی به دستور بزرگترها می‌نشینند و با چایی و شیر پذیرایی می‌شوند. سپس بزرگترهای هر دو محله بر می‌خیزند و دستور می‌دهند که هر دو دسته بر طبل‌ها بکوبند و سنج بزنند. این بار دسته عزاداری محله کارگاه نیز دسته محله باغستان را همراهی می‌کند. طبال‌های هر دو محله از پیش و بعد سنج‌زن‌های هر دو محله، علم‌ها، بزرگترهای دو محله و بعد دسته‌های عزاداری هر دو محل به راه می‌افتند. دو دسته به نوبت نوحه می‌خوانند و بر سینه می‌زنند و پیش می‌روند، به محله بعدی، سردول، می‌رسند اهالی محله سردول هم در محله خود مجلس عزاداری دارند، آن دو دسته وارد مجلس سردول می‌شوند، بزرگترها در صدر مجلس می‌نشینند و با

عزاداری ماه محرم در برزک (کاشان) ❖ ۱۳۳

چایی و شیر پذیرایی می شوند، دسته‌های عزاداری به نوبت عزاداری می کنند، سپس به دستور بزرگترها می نشینند و با چایی و شیر، از آنها پذیرایی می شود. سپس بزرگترهای باغستان و کارگاه برمی خیزند و بزرگترهای محله سردول را هم دعوت به همراهی می کنند بزرگترهای محله سردول هم به دسته عزاداری خود دستور حرکت می دهند.

به همان ترتیب دسته‌ها حرکت می کنند تا به محله مصلا می رسند.

در آنجا نیز مانند دو محله قبل به عزاداری می پردازند و بعد هر ۴ دسته به همان شیوه قبل به سمت محله در مسجد حرکت می کنند، در آن محله نیز مانند محله‌های دیگر عزاداری می کنند، سپس ۵ دسته به طرف محله سرگاول حرکت می کنند، پس از برگزاری عزاداری در آن محله، همگی مثل قبل به طرف محله در زیارت حرکت می نمایند.

در آنجا پس از زیارت امامزاده، همه محله‌ها، عزاداری خود را به نوبت انجام می دهند. در این محله با اعلان بزرگترها عزاداری به پایان می رسد و هر دسته به محله خود باز می گردد. این مراسم که از ساعت ۷ شب شروع شده تا ساعت ۳ بامداد طول می کشد.

شب قتل

در محله باغستان از ساعت ۶ عصر چراغ‌ها را روشن می کنند و برای عزاداری شبانه آماده می شوند، در شب قتل عزاداری از پایین ترین محله برزک، سرگاول، شروع می شود. بر خلاف شب قبل دسته عزاداری از پایین برزک پس از طی همه محله‌ها به سمت بالا می آید و در حیاط سبغات عزاداری می کنند.

اهالی سرگاول ابتدا در مسجد محله خود جمع می شوند؛ ساعتی روضه می خوانند، نوحه خوانی می کنند و بر سینه می زنند، سپس به دستور بزرگترها بر طبل و سنج می کوبند و شیپور می زنند، بدین وسیله به همه اهالی اعلام می کنند که دسته عزاداری به زودی حرکت خواهد کرد، لحظاتی بعد طبال‌ها در جلو، بعد سنج‌زن و شیپورزن و بعد بزرگترهای سرگاول و بعد دسته عزاداری حرکت می کنند و به همان ترتیب مثل شب قبل یکی یکی محله‌ها را طی می کنند، پس هر شش محله سینه‌زنان وارد محله

باغستان می‌شوند. در آنجا بزرگترهای محله‌ها در بالای مجلس جای می‌گیرند، باغستانی‌ها با چای و شربت از آنان پذیرایی می‌کنند، دسته‌های عزاداری هم همه با هم نوحه می‌خوانند و بر سینه می‌زنند، پس از دقایقی کدخدای بزرگ دستور می‌دهد که دسته‌های عزاداری بنشینند، اهالی باغستان از عزاداران با شربت، چایی و نان عباسعلی (همان نانی که قبلاً به صورت نذری پخته بودند) پذیرایی می‌کنند. سپس اول کدخدا و بعد بزرگترهای شش محله به دنبال کدخدا برمی‌خیزند، در این هنگام دسته‌های عزاداری هم سینه‌زنان و نوحه‌خوانان به محله‌های خود برمی‌گردند.

روز قتل

در بزرگ روز عاشورا به روز قتل مشهور است. نخل گردانی از جمله مراسم اهالی بزرگ در روز عاشورا است. مراسم برداشتن نخل فقط روز دهم محرم و بیست و یکم ماه مبارک رمضان انجام می‌شود.

روز عاشورا نخل بزرگ و نخل کوچک را، سیاه‌پوش و آذین می‌بندند و با آداب خاصی بلند کرده، می‌گردانند، در هر محله نیز افرادی در مسیر حرکت نخل اسفند دود می‌کنند یا حیوانی قربانی می‌نمایند، برخی هم اگر بیماری داشته باشند، بیمار خود را به نیت شفا، صحت و سلامتی سه بار از زیر نخل عبور می‌دهند.

متولی و خدمتگزار نخل، نخل را آذین می‌بندد و آن را آماده می‌کند، این وظیفه نسل به نسل به افراد این خانواده منتقل شده است. نخل را با پارچه مشکی و سبز، آینه و پنجه، کاسه قوپ‌دار مسی و یک سپر آذین می‌بندند و به اصطلاح لباس می‌پوشانند. متولی و خدمتگزار نخل بزرگ آقای حسینعلی نخلی و متولی نخل کوچک حسین یوسفی است. به پایه‌های هر نخل، افرادی متناسب هستند و فقط این افراد حق بلند کردن پایه‌ها را دارند، در واقع پایه‌داران، صاحبان پایه‌های نخل هستند، وظیفه نخل‌گردانی نیز از نسلی به نسل دیگر به ارث می‌رسد. در برزک چند علم وجود دارد که حمل آنها به افراد محدودی اختصاص دارد، حمل علم نیز موروثی است و به جز وارثان هیچ کس حق ندارد علم را بردارد.

صبح عاشورا، طبال‌ها بر طبل می‌کوبند تا اهالی باغستان در مسجد محله جمع شوند. نخل کوچک در مسجد باغستان نگهداری می‌شود و متعلق به این محله است، پایه‌داران نخل کوچک هر یک در جای مخصوص خود قرار می‌گیرند. وقتی همه اهالی جمع شدند، دسته عزاداری به راه می‌افتد به این ترتیب، علم‌ها از جلو، بعد طبل، دهل، سنج و بعد نخل حرکت می‌کند و دسته عزاداری نیز پشت سر همه حرکت می‌کند. در راه محله کارگاه، نخل را سر حوضی در مسجد می‌گذارند و عزاداران وارد مسجد می‌شوند و پس از عزاداری در مسجد با یک لیوان شیر پذیرایی می‌شوند.

سپس هر دو دسته عزاداری به همان ترتیب قبل به سمت محله در مسجد حرکت

می‌کنند. نخل کوچک را در محله بر زمین می‌گذارند و عزاداری می‌کنند اندکی بعد عزاداران محله سرگاول و سردول هم با سینه‌زنی به جمع آنها می‌پیوندند، پنج دسته با هم در مسجد پاچنار سینه‌زنی می‌کنند و نوحه می‌خوانند.

در این هنگام نخل بزرگ که متعلق به محله در مسجد است توسط پایه‌داران آنها از روی زمین بلند می‌شود و همگی به همان ترتیب به سمت محله مصلا حرکت می‌کنند. در راه متولی نخل بزرگ (حسینعلی نخلی) در حالی که بالای نخل نشسته چنین می‌خواند:

چه کربلاست که آدم به هوش می‌آید

و متولی نخل کوچک (حسین یوسفی) از فراز نخل کوچک جواب می‌دهد:

هنوز ناله زینب به گوش می‌آید.

در محله مصلا، نخل‌ها را سه مرتبه، دور زیارتگاه چهل دختران می‌چرخانند و سپس آنها را بر روی زمین می‌گذارند، اندکی نیز در آنجا عزاداری می‌کنند، سپس همه با هم به محله در زیارت می‌روند در آنجا محوطه بزرگی است که نخل‌ها و علم‌ها را سه بار، در آنجا می‌چرخانند و بعد نخل بزرگ پیش‌تر و نخل کوچک را پشت سر آن رو به قبله می‌گذارند.

در این هنگام عزاداران، سینه‌زنی را ختم نموده و آرام می‌ایستند، سپس حسین نخلی و حسین یوسفی از فراز نخل‌ها زیارت‌نامه و زیارت عاشورا می‌خوانند. پس از قرائت زیارت‌نامه و زیارت عاشورا، همه دسته‌ها با هم در صحن امامزاده سراج‌الدین عزاداری می‌کنند و بعد اهالی محله سرگاول، مصلا، سردول و در مسجد از بقیه جدا می‌شوند، سینه‌زنان به طرف نخل بزرگ می‌روند، آن را برداشته و به محله خود بازمی‌گردانند و از آنجا نیز هر یک از دسته‌ها روانه محله خود می‌شوند.

عزاداران محله باغستان و محله کارگاه نیز نخل کوچک را بلند می‌کنند و تا محله باغستان نخل را همراهی می‌کنند.

در پایان این مراسم پس از آنکه هر یک از نخل‌ها را در جای خود قرار دادند، تزیینات و به اصطلاح لباس نخل‌ها را در می‌آورند. در همانجا پای نخل کسانی که نذوراتی دارند، یک قرص نان به کسانی که زیر نخل هستند می‌دهند و به خانه‌های خود می‌روند.

در این روز افرادی که گاو و گوسفند دارند، شیر دام‌های خود را مایه نمی‌زنند بلکه آن شیر را برای سادات می‌برند. در ضمن شیری که در شب و روز عاشورا، عزاداران به وسیله آن پذیرایی می‌شوند، نذری است که گله‌داران و دامداران می‌کنند که شیر گوسفندان‌شان را در شب و روز عاشورا به عزاداران بدهند.

عزاداری‌های روز بعد از قتل

بعد از روز قتل، از صبح تا ظهر هر محله برای خود مجلس ختم می‌گیرد، روضه می‌خوانند و عزاداری می‌کنند. تا شب شش، به همین ترتیب روزها مراسم روضه‌خوانی و عزاداری برگزار می‌شود.

مراسم شش روز، ۱۶ محرم و در محله مصلا برگزار می‌شود. در این مراسم در وسط مسجد پارچه‌ای سیاه می‌اندازند و ظرف‌هایی پر از آجیل روی آن می‌چینند. این آجیل‌ها نذورات مردم است که هر کس بنا به نذر و توان خود، آن را آماده و تقدیم مراسم می‌کند. در مسجد پس از تلاوت قرآن به روضه‌خوانی و مرثیه‌خوانی می‌پردازند.

پس از اتمام مراسم، همه آجیل‌ها را در سینی‌های بزرگ مسی با هم مخلوط می‌کنند و بین عزاداران تقسیم می‌کنند. بعد از اتمام این مراسم، اهالی باغستان به حیاط سبغات می‌روند، چراغ‌های بادی را جمع می‌کنند و هر چراغ را به صاحبش برمی‌گردانند. البته مراسم روضه‌خوانی در هر محله تا آخر محرم ادامه می‌یابد و علاقمندان و دلسوختگان اهل بیت (ع) در این مجلس حضور می‌یابند.

منابع

الف) کتاب

۱. جهانی برزکی، زهرا، برزک نگین کوهستان، کاشان: مرنجاب (۱۳۸۵).
۲. هیئتی برزکی، محمداسماعیل، سیری در تاریخ برزک، قم: حسنین (۱۳۸۳).

ب) گزارش‌های فرهنگیاران واحد فرهنگ مردم مرکز تحقیقات

۱. مرادی بزرگی، عقیل، برزک کاشان، ۱۳۴۸.
۲. عسلی، فاطمه، برزک کاشان، ۱۳۴۸.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی